

УДК 930.85(477.82)(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-2-2>**Анастасія МАРКІВ,**

orcid.org/0009-0007-2833-0481

аспірантка кафедри музеєзнавства, пам'ятокзнавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) nastiamarkiv@gmail.com

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СЕЛИЩА ОЛИКА: ІСТОРІЯ, ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Метою дослідження є висвітлення історії становлення та розвитку комплексу архітектурних пам'яток селища Олика Волинської області – колегіати Пресвятої Трійці та костелу святих апостолів Петра і Павла, замку Радзивіллів; аналіз заходів щодо їх збереження, актуалізації та використання у сфері культурного туризму. Історичні процеси розбудови на Волині найбільшої магнатської резиденції розглядаються у статті на основі системного, аспектного підходів, принципів об'єктивності, розвитку та взаємодії, сукупності загальнонаукових і спеціальних методів. Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу сакральних і світських об'єктів культурної спадщини селища Олика як визначних споруд, які несуть в собі історичну, архітектурну, мистецьку, етнічну, наукову цінність, і є складовою історико-культурної спадщини України, яка потребує актуалізації та збереження. Звернуто увагу на формотворчі процеси заснування, етапи будівництва, зміни в інтер'єрі та екстер'єрі архітектурних пам'яток; діяльність представників династії Радзивіллів щодо розбудови резиденції; причини руйнування та нецільового використання досліджуваних об'єктів; вагомі кроки з 2000-х рр. наукових інституцій та органів влади щодо збереження та використання об'єктів спадщини. У статті наголошується на важливості застосування задля їх збереження європейських практик охорони спадщини, які включають технології превентивної консервації, музеєфікації, актуалізації історико-культурного ландшафту.

У статті зроблено висновок про необхідність комплексного вирішення проблеми ревіталізації історичного центру селища Олика, що сприятиме включенню об'єктів культурної спадщини до індустрії культурного туризму, перетворення селища у міжнародний туристично привабливий центр, що презентує світові поліетнічну історію Волині та України.

Ключові слова: культурна спадщина, Волинь, Олика, колегіата Пресвятої Трійці, костел Святих Петра і Павла, Олицький замок, Радзивілли, пам'ятки архітектури, музеєфікація, превентивна консервація.

Anastasia MARKIV,

orcid.org/0009-0007-2833-0481

Graduate student at the Department of Museum Studies,
Monument Studies and Information and Analytical Activities
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) nastiamarkiv@gmail.com

CULTURAL HERITAGE OBJECTS OF OLYKA VILLAGE: HISTORY, PROSPECTS OF PRESERVATION AND USE

The study aims to highlight the history of the formation and development of the architectural monuments complex in the village of Olyka, the Volyn region – the Holy Trinity Collegiate Church, the Church of the Holy Apostles Peter and Paul, and the Radziwill castle. It involves the analysis of measures for their preservation, actualization, and use in cultural tourism activities. The article considers the historical processes of building the largest tycoon's residence in Volyn using systemic and aspectual approaches, principles of objectivity, development, and interaction, and also general and special scientific methods. The scientific novelty of the study concerns a comprehensive analysis of the sacred and secular objects of the cultural heritage of Olyka village from the standpoint of the historical, architectural, artistic, ethnic, and scientific value of the buildings, considering them as a component of the historical and cultural heritage of Ukraine, which needs updating and preservation. The research focuses on the formative processes of the foundation, stages of construction, changes in the interior and exterior of architectural monuments, activities of the Radziwill dynasty representatives regarding the development of the residence, the causes of destruction and misuse of the objects under study, significant steps of scientific institutions and authorities to preserve and use appropriately the heritage sites undertaken since the 2000s. The article emphasizes the importance of using European heritage protection practices aimed at their preservation, which include the technologies of preventive conservation, museification, and actualization of the historical and cultural landscape.

In the conclusions, the author substantiates the need for a complex solution to the problem of the revitalization of the historical center of the village of Olyka, which will contribute to the inclusion of cultural heritage objects in the cultural tourism industry, the transformation of the village into an international tourist attraction center that can acquaint the world with the multi-ethnic history of Volyn and Ukraine.

Key words: cultural heritage, Volyn, Olyka, the Holy Trinity Collegiate Church, the Church of the Holy Apostles Peter and Paul, Olytskyi Castle, and the Radziwills, architectural monuments, museification, preventive conservation.

Постановка проблеми. Із здобуттям Україною незалежності на початку 1990-х рр. особливої актуальності набули питання, присвячені конкретним об'єктам національної нерухокої культурної спадщини, проблемам їх збереження та використання. Це стосується і пам'яток селища Олика Волинської області, зокрема, костелу Святих Петра і Павла (1450 р.) – найранішого зразка латинської культової споруди на Волині, комплексу колеґіати (1640 р.) у складі окремих охоронних об'єктів – костелу Пресвятої Трійці, дзвіниці та стіни-огорожі з вежами, а також замку князів Радзивіллів – пам'ятки архітектури національного значення XVI ст. Збереження культурної спадщини залишається нині одним із пріоритетних напрямів державної політики. Однак існує чимало проблем в означеній галузі, що потребують нагального вирішення. Через недосконалість національного законодавства, слабке фінансування пам'яткоохоронних заходів, а нині – повномасштабну війну, такі пам'ятки продовжують руйнуватися. Виправленню ситуації може сприяти науковий моніторинг проблем збереження та перспектив використання архітектурних об'єктів культурної спадщини України, узагальнення набутого у цій сфері досвіду, окреслення форм залучення пам'яток у сферу культурного туризму. Аналіз реалізованих заходів щодо посилення туристичного потенціалу пам'яток Олика, напрацьовань у царині вивчення та збереження цих об'єктів і використання їх як джерел економічного і культурного розвитку місцевої громади у XXI ст., підсилюють злободенність досліджуваної теми.

Аналіз досліджень. Історія архітектурних пам'яток Олика, описи стану їх збереження, заходи з відновлення знайшли фрагментарне висвітлення в історичних працях XIX ст. Так, руїни замку князів Радзивіллів в Олиці описано у книзі «Нариси про Волинь в історичному, географічному, статистичному і етнографічному відношеннях», що з'явилася у 1847 р. за редакцією В. Аскоченського (Очерки о Волини, 1847). Згадки про архітектурні пам'ятки Олика знаходимо у працях польських дослідників XIX – початку XX ст. (Baliński, Lipiński, 1845; Sobieszczański, 1847; Czarnowski, 1909), міжвоєнного періоду (Tomkowicz, 1923; Orłowicz, 1929; Dutkiewicz, 1934). Щодо радянської історіографії, то означена тема вважалася неактуальною і практично не вивчалася (Історія міст і сіл, 1970: 281).

Дослідження історії та проблем збереження об'єктів культурної спадщини Олика активізувалося у першій чверті XXI ст. Окремі аспекти заявленої теми піднімаються у наукових пра-

цях В. Александровича (Александрович, 2003), Є. Осадчого (Осадчий, 2006), С. Гаврилюк (Гаврилюк, 2008), Г. Гулька, М. Томчука (Гулько, Томчук, 2017), О. Русиної (Русина, 2018), Ф. Рябчикової (Рябчикова, 2018), С. Гупала (Гупало, 2020), В. Жовтянського (Жовтянский, 2014; 2022), Є. Ковальчук (Ковальчук, 2022), П. Ричкова (Ричков, 2022). У 2000-х рр. було проведено низку наукових конференцій, присвячених пам'яткам Олика, ролі Радзивіллів в історії Волині та України, проблемам відтворення історико-архітектурної спадщини селища (Минуле і сучасне Волині, 2006; Минуле і сучасне Волині, 2017; Олика в європейській історії, 2022). Однак на сьогодні в українській історіографії відсутнє комплексне дослідження, яке б ґрунтовно висвітлювало роль і значимість архітектурних пам'яток Олика, історію спорудження та перебудов сакральних об'єктів, замку князів Радзивіллів під впливом економічних і політичних факторів в різні історичні періоди, шляхи збереження римо-католицьких храмів, а також замку в Олиці та його використання в роки незалежної України, перспективи включення пам'яток до туристичних маршрутів Волині. Тому тема потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті – висвітлити окремі сторінки історії та шляхи відродження історико-культурної спадщини Олика, зокрема, римо-католицьких костелів та замку Радзивіллів, проаналізувати заходи щодо їх збереження, розкрити перспективи реставрації давніх архітектурних об'єктів, їх музеєфікації та можливого використання у сфері культурного туризму.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській та зарубіжній історичній науці помітна увага звертається на дослідження місця і ролі відомих аристократичних родів в епоху Середньовіччя, їх впливу на політичне, соціально-економічне, культурне і духовне життя суспільства. Протягом багатьох століть одним з таких родів, що залишив помітний слід в українській історії за часів перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, російської імперії та міжвоєнної Польщі, був рід Радзивіллів. Як відомі представники суспільної еліти, котрі акумулювали у своїх руках владні важелі і величезні багатства, Радзивілли істотно впливали на реалізацію основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики як Литви, так і згодом усієї Речі Посполитої. У різні історичні періоди представники аристократичної родини займали найвищі державні посади: віленського воєводи та каштеляна, канцлера, великих

маршалка і гетьмана. Найвищі шаблі ієрархії посідали й ті з них, хто обирав духовну кар'єру, маючи єпископський і навіть кардинальський сані. І саме представники цього роду у другій половині XVI ст. заклали один із найвідоміших замків України – замок Радзивіллів у селищі Олика на Волині.

Історія будівництва і функціонування замку в різні історичні періоди – це тема окремого дослідження. Ми ж зупинимось лише на окремих сторінках його минувшини, важливих для висвітлення означеної проблеми.

Перша писемна згадка про Олику фіксується в Іпатіївському літописі під 1149 р. (Жовтянський, 2022: 49). А першим її володарем був воєвода князя Федора Любартовича – Лешко Зарубич. Олика потрапила у володіння родини Радзивіллів у XV ст. через шлюбні зв'язки – як посаг дружини одного з них. У XVI ст. Олика була найбільшою магнатською резиденцією на Волині.

Після переходу Олики у власність Ганни Кішки містечком почав володіти її чоловік Ян Радзивілл II Бородатий. Наступним власником Олики став Микола Радзивілл на прізвисько Чорний – маршалок Литовський та каштелян Віденський. У 1547 р. він отримав титул «князя на Олиці та Несвіжі» для себе та свого брата Яна. У 1549 р. титул був підтверджений королем Яном-Сигізмундом. У 1564 р. Микола Радзивілл Чорний закінчив будівництво Олицького замку (Осадчий, 2006: 14).

Серед впливових особистостей в історії Олики та Волині дослідники виділяють Альбрехта Станіслава Радзивілла, який був високоосвіченою людиною. Його щоденник 1639–1656 рр. є цінним джерелом для вивчення історії Речі Посполитої цього періоду. Саме він став ініціатором заснування у 1640 р. в Олиці колегіату з величним римо-католицьким костелом на зразок римського костелу Chiesa del Gesù, з якого почалася епоха бароко.

Колегіата в Олиці, побудована у першій половині XVII ст., є унікальною європейською пам'яткою доби бароко на теренах колишньої Речі Посполитої. Колегіата вважалась однією із найвеличніших храмів усієї Речі Посполитої та отримала визнання одного із найбільших та найвеличніших храмів на Волині (Kłosowski, 2018: 33). Дотримуючись стилю бароко, який на той момент уже поширювався територією Східної Європи, в тому числі і на волинських теренах, його внутрішнє убрання було декоровано численними вівтарями, мальовничими релігійними полотнами та ренесансними алебастровими саркофагами Радзивіллів. Підкреслення родової приналежності храму було традиційним для шляхетських родів

того часу і зустрічається в інтер'єрі храмів західного регіону України. Бароковий храм Пресвятої Трійці збудований за проектом італійського архітектора Дз. Маліверні та єзуїта Б. Моллі (Гулько, Томчук, 2017: 293). В одному із документів говориться: «Я поклав камінь під мурований костел Пресвятої Трійці в дев'ятий день місяця в Олиці (...), але оскільки майстер-муляр працював без досвіду, я найняв архітектора з Острога від єзуїтів, надісланий з Риму, (...) на ім'я Бенедетто Моллі. Коли він прибув сюди, він дорікав непридатною землею і місцем... » (Минуле і сучасне Волині, 2017: 293).

Храм був консекрований 31 серпня 1640 р. єпископом Андрієм Гембицьким, титул колегіати отримав у 1641 р. (Tomkowicz, 1922: 15). Будівля планована як базиліка з трьома нефами, пресвітерієм закінчений півколом в обхід хорів. Над карнизом розміщене скульптурне зображення Бога Отця, а над ним – рельєф із зображенням коронування Пресвятої Діви Марії. Стіни усередині костелу оздоблені пілястрами та увінчані скульптурами 12 апостолів. З алебастру та мармуру виконано бічні ранньо-барокові вівтарі. На стінах знаходилися образи, портрети та епітафії Радзивіллів та олицьких каноніків. У підземеллях містилася усипальниця Радзивіллів. Колегіату оточував оборонний мур з наріжними баштами.

Костел Пресвятої Трійці – це велика базиліка без трансепту, з пресвітерієм і навою однакової висоти й однакової ширини. Напівкруглий пресвітерієм має дві засіки, тоді як нава – чотири засіки. У партії музичного хору є півпядь. У продовженні бічних приділів, обабіч пресвітерію, розміщено скарбницю та сахристію (збудовану в прямокутному плані), з'єднану з пресвітерієм вхідними отворами та зовнішнім коридором, утворюючи амбулаторій. Склепіння головної нави та пресвітерію хрещате, вкрите ліпною сіткою люблінського типу. В інтер'єрі храму поєднується архітектурний ордер у вигляді множинних карнизів, які розташовані в ряд пілястрів з коринфськими капітелями простих мурованих форм. Головна нава відкрита бічними аркадами, над якими на висоті капітелей – станкові розписи. Бароковий характер інтер'єру доповнювали висококласні мистецькі вівтарі та декорації з різьблення по дереву та живопису. Фасад двоярусний, трибанный, п'ятиосьовий, порядковий, увінчаний вежами з боків. Нижній ярус розділений чотирма парами коринфських пілястр, що тримаються на високому цоколі. У полях між зовнішньою та внутрішньою парами пілястр розміщені напівсферичні ніші (у профільованих рамах), заповнені скульптурами та роз-

ділені табличками з написами. У верхніх – скульптури св. Альберта і св. Станіслава (покровителі фундатора), а в нижніх – святі Петро і Павло. На осі центральної більшої арки, виділеної авангардом і сегментним фронтоном (заповненим барельєфом Бога Отця), розташовано ранньо-бароковий портал і вікно в профільованому обрамленні, закриті в півколо, що освітлює музичний хор. У фризі на всю ширину фасаду проходить напис: DEUS DE TUIS DONIS TIBI OFFERIMUS / TOBIE BOŽE Z TWOICH DARÓW OFIARUJEMY (Тобі, Боже, з твоїх дарів приносимо). Другий поверх підтримує високий заклений цоколь з карнизом. У частині фронтону вміщено барельєфну сцену коронації Діви Марії в профільованому обрамленні. З боків – пари пілястрів з іонічними капітелями. Фронтон замкнутий плоскими переливами, між нижчими, але стрункими, одноярусними, чотиригранними вежами. Розміри базилики: ширина фасаду – 24,25 м, висота фасаду до основи хреста – 30,48 м, довжина головної нави з пресвітерієм усередині храму – 41,40 м, висота головної нави – 18,24 м. Вони вкриті чотирихилим дахом, чотиригранним ліхтарем та увінчані хрестом (Минуле і сучасне Волині, 2017: 294).

За словами А. Мілобедського, фасад Олицького колегіату поєднує традицію єзуїтських екранних фасадів із мотивами, взятими зі схем кладки. Поряд з вирізьбленими на ліпному розчині рельєфами стоять майже академічні коринфські та іонічні капітелі пілястрів за зразками Палладіо, висічені в пісковіку. Цікавою є також композиція розділених фільонками пілястр та едикули з сегментним фронтоном, що виходить у зону цоколя другого ярусу. Композиція рельєфів (Бог-Отець, коронація Богородиці) і скульптур нижнього поверху в нішах, а також лежачі фігури ангелів на трикутному фронтоні нагадують візерунки ретабула початку XVII ст. Все це робить фасад дуже цікавим (Kłosowski, 2018: 44–46).

Релігійне життя парафії тривало у мурованому костелі Святих Петра і Павла, збудованому в 1450 р. Це один із найдавніших римо-католицьких храмів Волині, який нині є діючим і використовується римо-католицькою парафіяльною спільнотою. У 1565 р. храм було передано протестантській громаді, і він набув статусу кальвіністського. Після переходу Станіслава Радзивілла у римо-католицьку громаду в 1612 р. костел знову зазнав архітектурних видозмін та набув статусу католицької святині. Згодом його використання звелось до статусу парафіяльної каплиці. У 1920 р. костел був знищений більшовицькими військами, а згодом відбудований (Orłowicz, 1929: 192). Його

відкрили у 1944 р., однак значна частина елементів інтер'єру була викрадена. Після Другої світової війни Олицька парафія була ліквідована, а радянська влада перетворила сакральну пам'ятку на колгоспну конюшню. Такі дії щодо релігійних споруд відповідали тогочасній атеїстичній політиці, яка визнавала потребу людини здійснювати релігійні культури шкідливою для будівництва нового суспільства.

Сакральні споруди стали важливою частиною замкового комплексу Радзивіллів. Його реконструкція була завершена у 1640 р. Альбрехтом Станіславом, у результаті чого замок перетворився на величний палац. Після смерті Альбрехта Станіслава Олика перейшла у володіння білоруської несовітської гілки Радзивіллів, адже нащадків після себе князь не залишив (Русина, 2018: 31). Майорат перейшов до шостого спадкоємця – несовітського князя Михайла Казимира, литовського польного гетьмана, а відтак аж до XIX ст. утворював одну цілісність із несовітським майоратом. Новим володарем Олики став Михайл Казимир Радзивілл Рибонька, котрий добудував до замку третій поверх (Русина, 2018: 33).

До 1793 р. остаточно сформувався архітектурний ансамбль оборонного за походженням замку Радзивіллів. Кілька десятків «покоїв» розміщувалося у каре корпусів. З боку двору головний палацовий корпус мав галерею і балкон, виконані в італійському стилі. Останній спирався на чотири масивні кам'яні колони з іонічними капітелями. На першому поверсі палацу знаходилася зала з шістьма великими вікнами. Її стіни прикрашали величні герби, виконані з алебастру. В залі також були розписи із зображеннями батальних сцен та урочистих подій у житті родини Радзивіллів. У приміщенні знаходилися художньо виконані мармурові каміни. У палаці розміщувалося дві каплиці, одна з яких була за покоєм, що знаходився впритул до портретної зали. Її оздоблювали вишукані ліпні прикраси, коштовні кахлі і порцеляна. Над в'їздом з боку міста містилася друга каплиця. Зали палацу обігрівалися численними грубками, виконаними із жовківської кахлі з рельєфними зображеннями у вигляді орлів і військової арматури (Осадчий, 2006: 14).

Останнім нащадком князя Миколи Чорного по прямій лінії був князь Домінік Радзивілл (1786–1813), полковник польських військ під час наполеонівських воєн, який не мав синів. Окрім того, за участь у війні проти росії всі належні йому маєтки були взяті під секвестр, тобто, державою було накладено заборону на користування приватним майном. Втрата економічної ваги була

однією з причин, через яку Олика після переходу Волині до складу російської імперії в 1793 р. лише на правах приватного містечка увійшла у Дубнівський повіт новоствореної Волинської губернії.

Із цього часу починається його занепад: закриваються римо-католицькі установи, ліквідується монастир і колегіата. З 1840 р. замок був залишений напризволяще і ніяк не використовувався до 1882 р. Інтер'єри його виявилися зруйнованими у зв'язку з тим що, після французько-російської війни 1812 р. замок використовувався як військовий шпиталь (до 1837 р.). З 1883 р. розпочато етап ремонтно-відновлювальних робіт, які тривали майже три десятиліття. Керівництво ремонтом здійснював відомий архітектор Зигмунд Горголевський. Під час Першої світової війни замок в Олиці зазнав пошкоджень, що зумовило проведення чергових відновлювальних робіт упродовж міжвоєнного періоду (Русина, 2018: 38).

У першій половині ХХ ст. з Оликою тісно пов'язані життя і політична діяльність князя Януша Радзивілла (1880–1967). Саме його номінував батько Фердинанд Радзивілл спадкоємцем Олицької ординарії та продовжувачем відбудови Олицького замку. У родинному замку князів Радзивіллів в Олиці знаходились рідкісна колекція робіт всесвітньо відомих живописців, численні зібрання стародруків, інкунабул, зразки старовинної зброї, меблів, gobеленів. Однак з приходом у вересні 1939 р. у західноукраїнські землі більшовицької влади націоналізовані історичні цінності були піддані варварському нищенню або ж розграбуванню. Не оминула така доля й Олицький замок. Частина таких раритетів пощастило перевезти до Луцька у краєзнавчий музей, який функціонував з 1929 р., а немало цінностей безслідно зникли (Жовтянський, 2014: 257–258; Рябчикова, 2018: 275–276).

На початку Другої світової війни Януш Радзивілл – останній із власників резиденції, залишив її. З того часу унікальний історичний та архітектурний комплекс зазнав катастрофічних змін. Повністю вигоріли палац та інші споруди, дахи і перекриття будівель обвалилися. Неушкодженими залишилися лише стіни та склепіння над першими поверхами та укріплені цегляними мурами бастіони. Після завершення війни в окремих приміщеннях замку розміщувався кінний завод, а в 1950-х рр. руїни замку переобладнано під обласну психіатричну лікарню (Осадчий, 2006: 14). Без належної уваги й догляду опинилися колегіальний костел Пресвятої Трійці, костел Святих Петра і Павла, римо-католицький парафіяльний цвинтар. Отже, Олика упродовж 1950-х рр. втратила свою

привабливість як містечко з багатою культурною спадщиною.

Від кінця 1990-х рр. ситуація почала змінюватися на краще. На початку 2000-х рр. були проведені кілька наукових конференцій, присвячених історії та пам'яткам цього селища (Минуле і сучасне Волині, 2006; Минуле і сучасне Волині, 2017; Олика в європейській історії, 2022). Дослідники звернулися до маловідомих сторінок історії Олики, акцентували увагу на пріоритетах у збереженні місцевих об'єктів культурної спадщини, визначали перспективи відновлення і музеєфікації замку Радзивіллів. Увага до Олики та її пам'яток особливо зросла у контексті ініційованої Президентом України В. Зеленським у серпні 2020 р. програми «Велика реставрація», яка поклала початок новому етапу вивчення спільної української і польської культурної спадщини.

2021 рік на Волині пройшов «під знаком Олики». Були започатковані ініціативи, спрямовані на збереження та відновлення Олицького замку, перетворення його на вагомий туристичний об'єкт. У червні 2021 р. в селищі Олика відбувся фестиваль під назвою «Олицька переберія», який зібрав кілька тисяч туристів із багатьох областей України. Під час заходу відбулася презентація промоційного буклету «Туристична Олика», укладеного науковцями Волинського національного університету імені Лесі Українки, а також проєкту інтерактивної карти Олики. Зокрема, змістові блоки буклету про Олику сформовані таким чином, щоб можна було по-різному прочитувати знакові місця пам'яті й формувати різний досвід у межах одного соціального простору: через історію селища, знайомство з життєписом засновників і будівничих Олицького замку, через замальовки побуту родини Радзивіллів, рецепти тодішніх традиційних страв, наявні місцеві легенди тощо (Авраменко, Яцечко-Блаженко, 2022: 8).

У перспективі для збереження і використання палацу Радзивіллів в Олиці як пам'ятки архітектури, вважаємо, слід звернутися до європейських методик відновлення об'єктів культури. Один із сучасних європейських підходів до збереження спадщини – це превентивна консервація. Вона запобігає процесам руйнації пам'ятки або хоча б сповільнює негативні явища у її збереженні. Поняття «превентивна консервація» було введено в обіг у 1990-х рр., коли прийшло усвідомлення необхідності попереджувальних заходів для збереження об'єктів культурної спадщини і розуміння важливості забезпечення економії ресурсів. Така технологія збереження Олицького замку на сьогодні є виправданою і вкрай необхідною.

Оптимальним шляхом збереження, актуалізації та використання Олицького замку є музеєфікація пам'ятки. Суть музеєфікації полягає у приведенні історико-культурних чи природних об'єктів у стан, придатний для екскурсійного відвідування (Про охорону культурної спадщини, 2000). Саме належне здійснення музеєфікації дозволить максимально зберегти пам'ятку, акцентувати увагу на її історико-культурній, науковій, художній цінності, ефективно використовувати у виховній, освітній, краєзнавчій діяльності. На думку дослідників, для малозбережених замків музеєфікація є реальним інструментом функціонального пристосування й подальшого збереження пам'ятки, однак не крізь призму класичного трактування музеєфікації, а через застосування інноваційних підходів і галузевих методик (Ковальчук, 2022: 15).

Обласна програма відродження історико-архітектурної спадщини Олика на 2019–2024 роки, затверджена сесією Волинської обласної ради у 2018 р., передбачає цілий комплекс заходів з відродження об'єктів культурної спадщини селища. Програма включає реставрацію пам'яток архітектури, ремонт історичної та сучасної забудови центру селища, його музеєфікацію, наповнення громадськими та культурними закладами, туристичною інфраструктурою, благоустрій території, відтворення історичного ландшафту та природного середовища. В одному з розділів програми йдеться про розробку проектної документації на реставрацію замку Радзивіллів в Олиці, пропонується концепція реставрації та пристосування замку, проведення робіт з відтворення його інтер'єрів, створення комплексу музеїв та закладів культури (Обласна програма відродження). Названа програма є невід'ємною складовою запланованих робіт з повного та комплексного вирішення проблеми ревіталізації історичного центру селища Олика, його збереження та використання.

У багатьох країнах Європи замкові та палацові комплекси успішно відновлені й ефективно використовуються у туристичній сфері. У недалекій перспективі резиденція Радзивіллів в Олиці також може стати цікавим туристичним та економічно вигідним об'єктом, адже цьому сприяє географічне розташування селища та його багата історія. На думку сучасних дослідників, туристам цікаво не лише споглядати об'єкт, а й співпереживати його історію. Чимало з них готові провести вільний час у справжньому середньовічному замку, продегустувати у ньому страви стародавньої місцевої кухні, долучитися до лицарських розважальних програм, фестивалів, історичних реконструкцій. В історії

Олицького палацу є факти, що можуть зацікавити потенційних туристів, наприклад, полювання, що проводилися в маєтностях Радзивіллів. Чимало королівських замків, палаців знатних аристократичних родів в Європі частково чи повністю перетворені в музеї, привабливі об'єкти для проведення дозвілля. Є приклади утворення на їх основі цілісних туристичних комплексів, які включають історичні замкові споруди з музейними експозиціями і виставками; готельним фондом, конференц-залами, інтерактивними туристичними програмами (турніри лицарів, стріляння з арбалетів, історичні та гастрономічні фестивалі, дегустація вин тощо). Одним із популярних напрямів замкового туризму в Європі в останні десятиріччя стало проведення в архітектурних комплексах весільних та інших урочистих церемоній.

Щодо замку Радзивіллів в Олиці, то цей об'єкт тісно пов'язаний з європейською історією та культурою, королівськими та давніми знатними родинами, адже представники роду Радзивіллів підтримували зв'язки з аристократами Франції, Італії, Англії, нинішніх Польщі, Литви, Угорщини, Румунії, Чехії, Німеччини. На жаль, винищення аристократичного роду Радзивіллів більшовиками та націоналізація їх маєтків, зокрема, замку в Олиці, призвели до руйнування цієї пам'ятки. Однак замок в Олиці у серпні 2021 р. переданий на баланс Волинського краєзнавчого музею і є нині його відділом, що свідчить про реальні кроки місцевої влади щодо збереження, популяризації та використання архітектурної пам'ятки (Ковальчук, 2022: 13).

Висновки. Таким чином, на території селища Олика історично сформувався цілий комплекс архітектурних пам'яток. Процес становлення та розвитку римо-католицької парафії відбувся ще у XV ст. з появою одного із найдавніших храмів римо-католицької церкви на Волині – костелу Святих Петра і Павла та подальшим будівництвом колегіати Пресвятої Трійці. В історичному процесі розвитку обидва храми зазнали архітектурних і стилістичних видозмін, яким передували соціокультурні та політичні зміни. До XIX ст. храмовий комплекс привертав увагу численної кількості людей, з огляду на вигідне місцерозташування, пов'язане із активним торгівельним шляхом. Вже з XX ст., внаслідок Першої світової війни, приходу більшовицької армії та подальших дій радянської влади, обидва костели зазнали значних руйнувань, нівелювання історичної пам'яті та перебували у зруйнованому вигляді. Нині утвердженню Олика як вагомого культурного центру сприяють зусилля польської сторони, завдяки якій уже відновлено

костел Святих Петра і Павла, збережена і поступово реставрується колегіата Пресвятої Трійці.

Тривалу історію будівництва має й замок Радзивіллів в Олиці. Завдяки представникам аристократичного роду він був перетворений на найбільшу магнатську резиденцію на Волині, в якій зберігалися цінні колекції. Політичні чинники зумовили руйнування й пограбування замку, його

нецільове використання та занепад. Вагомі кроки щодо збереження та використання об'єкту спадщини зроблені, починаючи з 2000-х рр. Олика має усі шанси стати національним і навіть міжнародним туристично привабливим центром і на рівні з іншими об'єктами культурної спадщини презентувати світові поліетнічну історію Волині та України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Д., Яцечко-Блаженко Т. Туристичний потенціал селища Олика: історія, промоція, візуалізація. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб. : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 8–12.*
2. Александрович В. Інвентар Олицького замку 1755 р. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавства*. 2003. Вип. 3. Львів, 2003. С. 301–331.
3. Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): Монографія. 2-е вид., доп. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 536 с.
4. Гулько Г., Томчук М. Комплекс костелу колегіатів у смт. Олика – унікальна пам'ятка сакральної архітектури. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині*. Науковий збірник. Вип. 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силук. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 290–327.
5. Гупало С. Олика і Радзивілли. Нариси. Київ : Український пріоритет, 2020. 168 с.
6. Жовтянський В. Історична Олика та її пам'ятки. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2014. Вип. 25. С. 253–273.
7. Жовтянський В. Про повернення Олиці статусу міста та її становлення як історико-культурного об'єкта. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб. : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 47–70.*
8. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область : [у 26 т.]. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1970. (Науково-документальна серія книг «Історія міст і сіл Української РСР» : у 26 т. Голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Т. Волинська область. [обл. редкол. : Клімаш І. С. (голова) та ін.]. 746 с.
9. Ковальчук Є. Музеєфікація об'єктів культурної спадщини: пропонувані практики. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб. : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 13–18.*
10. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силук. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 527 с.
11. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. Наук. зб. Луцьк : МП «Пульс», 2006. 205 с.
12. Обласна програма відродження історико-архітектурної спадщини смт. Олика Волинської області на 2019–2024 роки. URL: <https://volynrada.gov.ua> (дата звернення: 17.06.2024).
13. Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб. : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29 – 30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2022. 270 с.
14. Осадчий Є. Олика – кризь століття. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивіли в історії Волині та України*. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. історико-краєзн. конф. Науковий збірник. Луцьк : МП «Пульс», 2006. С. 13–15.
15. Очерки о Волини в историческом, географическом, статистическом и этнографическом отношениях / Издаваемые при Волинских губернских ведомостях под ред. В. Аскоченского. Перепечатано из «Волинских губернских ведомостей», издаваемых в 1847 году с утверждением губернского начальства. Житомир, 1847. 162 с.
16. Про охорону культурної спадщини. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 17.06.2024).
17. Ричков П. Олицький замок в контексті фортифікаційної архітектури Правобережної України. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини: Наук. зб. : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року. Упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 95–103.*
18. Русина О. Радзивілли й Україна: соціокультурні аспекти взаємин (XVII – середина XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2018. № 1. С. 18–45.
19. Рябчикова Ф. Музеєфікація історико-культурної спадщини в Олиці: досвід та перспективи. *Олика та Радзивілли в історії України, Польщі й Білорусі: зб. наук. праць / Укладач Л. А. Понедельник. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 273–280.*

20. Томчук М., Троневи́ч П. Реставрація і перспективи використання історичної забудови Олики. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України*. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. історико-краєзн. конф. Наук. зб. Луцьк : МП «Пульс», 2006. С. 122–124.
21. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. T. II. Część 2. S. 547–1439.
22. Czarnowski S. Polska przedhistoryczna. Badania, poszukiwania, opisy zabytków przeddziejowych – bibliografia, sprawozdania, przeglądy i t. p. Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich. Warszawa – Kraków : Wyd. S. J. Czarnowskiego i Spółki, 1909. 148 s.
23. Dutkiewicz J. Zamki warowne na Wołyniu. *Kalendarz ziem wschodnich na rok 1935*. Warszawa. 1934. T. 1. S. 227–233.
24. Kłosowski S. Z problematyki artystycznej kolegiaty św. Trójcy w Ołyce. *Олика та Радзівілли в історії України, Польщі й Білорусі: зб. наук. праць / Укладач Л. А. Понедельник*. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 33–52.
25. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu z 101 ilustracjami i mapą województwa. Łuck : Nakładem Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku, 1929. 380 s.
26. Sobieszcański F. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawniej Polsce. Zawierające opis dzieł i zabytków budownictwa, rzeźby, snycerstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitszych artystów krajowych lub w Polsce zamieszkałych. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1847. T. I. 326 s.
27. Tomkowicz S. Ołyka: Z 2 planami i 20 rycinami w tekście. *Prace komisji historii sztuki*. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1923. T. 3. S. 1–37.

REFERENCES

1. Avramenko D., Yatsechko-Blazhenko T. (2022) Turystychni potentsial selyshcha Olyka: istoriia, promotsiia, vizualizatsiia. [Tourist Potential of Olyka Village: History, Promotion, Visualization]. *Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny: Nauk. zb. : Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Lutsk – smt. Olyka, 29–30 zhovtnia 2021 roku; uporiad. Ye. Kovalchuk, O. Karlina*. Lutsk: PP «Volynska drukarnia», 8–12 [in Ukrainian].
2. Aleksandrovych V. (2003) Inventar Olytskoho zamku 1755 r. [Inventory of Olytsky Castle in 1755]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mystetstvoznavstva. - Bulletin of Lviv University. Art Criticism Series*, 3. 301–331 [in Ukrainian].
3. Havryliuk S. (2008) Istorychne pam'iatkoznavstvo Volyni, Kholmshchyny i Pidliashshia (XIX – pochatok XX st.): Monohrafiia [Historical monuments of Volyn, Kholm and Podlasie (XIX – early XX centuries): Monograph]. 2-e vyd., dop. Lutsk : RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky - Volyn National University named after Lesya Ukrainka, 536 p. [in Ukrainian].
4. Hulko H., Tomchuk M. (2017) Kompleks kostelu kolehiativ u smt. Olyka – unikalna pam'iatka sakralnoi arkhitektury. [The complex of the collegiate church in the village Olyka is a unique monument of sacral architecture] *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kivertsivshchyna ta Olyka v istorii Ukrainy ta Volyni. Naukovyi zbirnyk. Vyp. 62. Materialy kraieznavchykh chytan, 22 veresnia 2017 roku, m. Kivertsii – smt. Olyka. Uporiad. H. Bondarenko, S. Voichyk, A. Syliuk*. Lutsk : Vezha-Druk, 290–327 [in Ukrainian].
5. Hupalo S. (2020) Olyka i Radzyvilly. Narysy [Olyka and the Radziwills. Essays]. Kyiv : Ukrainskyi priorytet. 168 p. [in Ukrainian].
6. Zhovtianskyi V. (2014) Istorychna Olyka ta yii pam'iatky [Historical Olyka and its sights]. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavstva - Proceedings of the Center for Monument Studies*, 25. 253–273 [in Ukrainian].
7. Zhovtianskyi V. (2022) Pro povnennia Olytsi statusu mista ta yii stanovlennia yak istoriko-kulturnoho ob'iektu [On the return of Olytsia to the status of the city and its formation as a historical and cultural object]. *Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny: Nauk. zb. : Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Lutsk – smt. Olyka, 29–30 zhovtnia 2021 roku; uporiad. Ye. Kovalchuk, O. Karlina*. Lutsk: PP «Volynska drukarnia», 47–70 [in Ukrainian].
8. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Volynska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Volyn region] : [u 26 t.]. Kyiv : Hol. red. Ukr. rad. entsykl. AN URSR, 1970. (Naukovo-dokumentalna seriiia knyh «Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR» : u 26 t. Holov. redkol. : Tronko P. T. (holova) [ta in.]). 746 p. [in Ukrainian].
9. Kovalchuk Ye. (2022) Muzeifikatsiia ob'iektiv kulturnoi spadshchyny: proponovani praktyky [Museumification of Cultural Heritage Sites: Proposed Practices]. *Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny: Nauk. zb. : Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Lutsk – smt. Olyka, 29–30 zhovtnia 2021 roku; uporiad. Ye. Kovalchuk, O. Karlina*. Lutsk: PP «Volynska drukarnia», 13–18 [in Ukrainian].
10. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kivertsivshchyna ta Olyka v istorii Ukrainy ta Volyni. Naukovyi zbirnyk [Past and present of Volyn and Polissia. Kivertsivshchyna and Olyka in the history of Ukraine and Volyn. Scientific collection]. (2017) *Materialy kraieznavchykh chytan, 22 veresnia 2017 roku, m. Kivertsii – smt. Olyka. Uporiad. H. Bondarenko, S. Voichyk, A. Syliuk*. Lutsk : Vezha-Druk, 62. 527 p. [in Ukrainian].
11. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Olyka i Radzyvilly v istorii Volyni ta Ukrainy [Past and present of Volyn and Polissia. Olyka and Radziwills in the history of Volyn and Ukraine]. (2006) *Materialy XVIII Volyn. nauk.-prakt. istor-kraiezn. konf. Nauk. zb. Lutsk : MP «Puls»*. 205 p. [in Ukrainian].
12. Oblasna prohrama vidrodzhennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny smt. Olyka Volynskoi oblasti na 2019–2024 roky [Regional program for the revival of the historical and architectural heritage of the village. Olyka of Volyn region for 2019-2024]. URL: <https://volynrada.gov.ua> (application date: 17.06.2024) [in Ukrainian].
13. Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny: Nauk. zb. [Olyka in European History: Reproduction of Historical and Architectural Heritage: Scientific Collection] (2022). *Materialy Mizhnar. nauk. konf.*,

m. Lutsk – smt. Olyka, 29–30 zhovtnia 2021 roku; uporiad. Ye. Kovalchuk, O. Karlina. Lutsk: PP «Volynska drukarnia». 270 p. [in Ukrainian].

14. Osadchyi Ye. (2006) Olyka – kriz stolittia [Olyka – through the centuries]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Olyka i Radzyvily v istorii Volyni ta Ukrainy Materialy XVIII Volyn. nauk.-prakt. istoriko-kraiezn. konf. Naukovyi zbirnyk. Lutsk : MP «Puls», 13–15 [in Ukrainian].

15. Ocherki o Volyni v istoricheskom, geograficheskom, statisticheskom i etnograficheskom otnosheniyah [Essays on Volyn in historical, geographical, statistical and ethnographic relations] (1847) / Izdavaemye pri Volynskikh gubernskikh vedomostyah pod red. V. Askochenskogo. Perepechatano iz «Volynskikh gubernskikh vedomostej», izdavaemyh v 1847 godu s utverzhdeniem gubernskogo nachalstva. Zhitomir. 162 p. [in Russian].

16. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny. Zakon Ukrainy [On the Protection of Cultural Heritage. Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (application date: 17.06.2024) [in Ukrainian].

17. Rychkov P. (2022) Olytskyi замок v konteksti fortyfikatsiinoi arkhitektury Pravoberezhnoi Ukrainy [Olytsky Castle in the Context of the Fortification Architecture of Right-Bank Ukraine]. Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny: Nauk. zb. : Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Lutsk – smt. Olyka, 29–30 zhovtnia 2021 roku. Uporiad. Ye. Kovalchuk, O. Karlina. Lutsk : PP «Volynska drukarnia», 95–103 [in Ukrainian].

18. Rusyna O. (2018) Radzyvilly y Ukraina: sotsiokulturni aspekty vzaiemyn (XVII – seredyna XVIII st.) [The Radziwills and Ukraine: Socio-Cultural Aspects of Relations (XVII – mid-XVIII centuries)]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 1. 18–45 [in Ukrainian].

19. Riabchukova F. (2018) Muzeiefikatsiia istoriko-kulturnoi spadshchyny v Olytsi: dosvid ta perspektyvy [Museumification of Historical and Cultural Heritage in Olytsia: Experience and Prospects]. Olyka ta Radzyvilly v istorii Ukrainy, Polshchi y Biorusi: zb. nauk. prats / Ukladach L. A. Poniedielnyk. Lutsk : Vezha-Druk, 273–280 [in Ukrainian].

20. Tomchuk M., Tronevych P. (2006) Restavratsiia i perspektyvy vykorystannia istorichnoi zabudovy Olyky [Restoration and prospects for the use of the historical buildings of Olyka]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Olyka i Radzyvily v istorii Volyni ta Ukrainy. Materialy XVIII Volyn. nauk.-prakt. istoriko-kraiezn. konf. Nauk. zb. Lutsk : MP «Puls», 122–124 [in Ukrainian].

21. Baliński M., Lipiński T. (1845) Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym [Ancient Poland in historical, geographical and statistical terms]. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda, t. II. c. 2, 547–1439 [in Polish].

22. Czarnowski S. (1909) Polska przedhistoryczna. Badania, poszukiwania, opisy zabytków przeddziejowych – bibliografia, sprawozdania, przeglądy i t. p. Literatura przeddziewjów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich [Prehistoric Poland. Research, searches, descriptions of prehistoric monuments – bibliography, reports, reviews, etc. Literature of the prehistory of Polish and the neighbouring Slavic lands]. Warszawa – Kraków : Wyd. S. J. Czarnowskiego i Spółki. 148 p. [in Polish].

23. Dutkiewicz J. (1934) Zamki warowne na Wołyniu [Fortified castles in Volhynia]. Kalendarz ziem wschodnich na rok 1935 – Calendar of the Eastern Territories for the year 1935. Warszawa, 1. 227–233 [in Polish].

24. Kłosowski S. (2018) Z problematyki artystycznej kolegiaty św. Trójcy w Ołyce [From the Artistic Issues of the Collegiate Church of the Holy Trinity in Olyka]. Olyka ta Radzyvilly v istorii Ukrainy, Polshchi y Biorusi: zb. nauk. prats / Ukladach L. A. Poniedielnyk. Lutsk : Vezha-Druk, 33–52 [in Polish].

25. Orłowicz M. (1929) Ilustrowany przewodnik po Wołyniu z 101 ilustracjami i mapą województwa [Illustrated guide to Volhynia with 101 illustrations and a map of the voivodeship]. Łuck : Nakładem Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku - Published by the Volyn Society of Sightseeing and Protection of Monuments of the Past in Lutsk. 380 p. [in Polish].

26. Sobieszkański F. (1847) Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawniej Polsce. Zawierające opis dziejów i zabytków budownictwa, rzeźby, snycerstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitszych artystów krajowych lub w Polsce zamieszkałych [Historical news about fine arts in old Poland. Containing a description of the history and monuments of construction, sculpture, woodcarving, painting and engraving, with a brief mention of the life and works of the most outstanding artists in Poland or living in Poland]. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, t. 1. 326 p. [in Polish].

27. Tomkowicz S. (1923) Ołyka: Z 2 planami i 20 rycinami w tekście [Ołyka: With 2 plans and 20 figures in the text]. Prace komisji historii sztuki - The work of the art history commission. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności – Published by the Polish Academy of Arts and Science, t. 3. 1–37 [in Polish].